

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

УДК 364

І. Т. КИЩАК, І. І. ХОМУТОВСЬКА

м. Миколаїв

dekanat-econom@ukr.net

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ СОЦІАЛІЗМУ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті проведено ретроспективний аналіз з використанням ідеологічних підходів формування уявлень до визначення дефініцій поняття «соціалізм» та соціально-економічного розвитку Української РСР в роки «перебудови» у складі Радянського Союзу, дано обґрунтування доцільності використання різновекторності в осмисленні сутності природи соціалізму. У статті визначені різні підходи до розуміння соціалістичної країни, що дозволило корелювати данні підходи для розуміння процесу становлення та соціально-економічного розвитку Української РСР в роки «перебудови» у складі Радянського Союзу.

Ключові слова: соціалізм, соціально-економічний розвиток, Українська РСР, соціалістична держава, «перебудова».

Історичний досвід переконливо свідчить, що протягом всього ХХ століття політико-економічні та соціально-економічні категорії (крім капіталізму) не змогли досягти визначених та задекларованих цілей, до яких відносяться: нацизм, соціалізм, комунізм. В цілому, ці політико-економічні устрої носили переважно загальнотеоретичне та філософське підґрунтя в розумінні природи державного управління та ролі уряду у функціонуванні соціально-економічної системи держави.

Процес соціально-економічних трансформацій, започаткований Генеральним секретарем ЦК КПРС С. Горбачовим, мав на меті активізувати розвиток господарського комплексу СРСР у відповідності до того рівня розвитку, який досягли провідні економічно розвинуті країни світу. Враховуючи це, вимоги «перебудованого» пленуму ЦК КПРС (1985 р.) спрямовувались на подолання наявної бюрократичної системи, яка стримувала перспективний соціально-економічний рух розвитку країни. Відповідно до політико-ідеологічної спрямованості рішень пленуму, комуністична диктатура мала поступитися демократії, плюралізму та свободі особистості [1, 115–125; 2, 17–19; 11, 40–43].

На той період життя перебування Української РСР у складі соціалістичної системи

призвело до практичної втрати нею громадянського суспільства, відсутності зацікавленості у соціально-економічному розвитку республіки за командно-директивними настановами, неможливості реалізації вітчизняного власного підприємницького хисту на засадах чинних ринкових механізмів ведення господарської діяльності.

З врахуванням зазначеного метою дослідження є визначення та здійснення оцінки соціально-економічної сутності соціалізму з історичної точки зору.

Започаткування будь-яких інноваційних ідей в чинній системі є досить проблематичним з різних точок зору і потребує відповідних досліджень. Сучасна трансформація як економічна наукова категорія в історичному та загальнонауковому розумінні являє собою структурну зміну форм та етапів функціонування суспільних систем на різних фазах економічних циклів. Тут слід враховувати, що існує історико-діалектичний взаємозв'язок між трансформацією форми та змісту систем, зокрема суспільних. Така зміна полягає в тому, що будь-які перетворення є результатом діяльності людей, хоча в цьому процесі відіграють провідну роль закономірність розвитку суспільства, динаміка природи, сталість економіко-виробничих відносин тієї чи іншої

системи до аналогічних у світі і тому подібне. Поряд з цим вживання терміну «перебудова» розглядається в контексті поняття «перебудувати» — переробляти, вносити зміни в систему чого-небудь, порядок слідування чогось, змінюючи його іншим [8].

За результатами більше ніж піввікового дослідження видатного австро-американського економіста, лауреата Нобелівської премії, професора Ф. Хайека в праці «Пагубная самостоятельность. Ошибки социализма» (1987) робиться висновок про незвичайну і згубну для людства популярності соціалістичних ідей в XIX і XX століттях, а також про причини, що спричиняли неминуче провалення всіх та інших проектів побудови соціалістичного суспільства [10]. Зазначена праця викликає профільний інтерес у економістів, філософів і політологів та інших дослідників, які хочуть краще зрозуміти принципи організації суспільства вільних людей. З точки зору історико-еволюційного поступу розвитку світового суспільства та його соціально-економічних відносин наукові напрацювання Ф. Хайека безумовно представляють інтерес для широкого кола істориків, які досліджують певні періоди та етапи розвитку світової цивілізації, загалом людського суспільства або тих чи інших окремих соціально-економічних формацій.

Зважаючи на ґрунтовні засади обґрунтування не спроможності ідеї соціалізму автором (який не був підвладним та не заанжований ідеологічними принципами соціалізму, оскільки не проживав в його умовах) та в подальшому на результати досліджень інших науковців у цьому напрямку вважаємо закономірним прийняття їх за теоретичну основу дослідження сутності поняття «соціалізм» та соціально-економічного розвитку Української РСР в роки «перебудови» у складі Радянського Союзу. При цьому авторка свідомо про власний підхід до проведення дослідження та наявність можливих дискусійних моментів щодо особистих тверджень, які можуть не співпадати з думкою інших науковців.

На підставі використання матеріалів 254 літературних джерел дослідження сутності природи соціалізму Ф. Хайек доходить до ви-

сновку, що «цілі соціалізму фактично недосяжні, і програми його невиконання..., в дійсності вони не спроможні ще й логічно». Визнаючи соціалізм як один із впливових політичних рухів дослідник стверджує, що останній базується на очевидних хибних підставах.

За розумінням Ф. Хайека якщо б соціалістичне трактування наявного економічного порядку і можливих альтернатив йому було вірним у фактичному відношенні, «мы были бы обязаны – я готов признать это – подчинить распределение доходов определенным моральным принципам» [10]. Розвиваючи це твердження він зазначає, що для того щоб здійснити таке розподілення необхідно наділити будь-який центральний орган влади правом управляти використанням наявних ресурсів, що передбачало б знищення індивідуальної власності на засоби виробництва. Тут він звертає увагу на наявність серйозної проблеми – як здійснити розподілення по справедливості, і відповідає, що такої проблеми в ринковому середовищі не існує, оскільки розподілення продукції здійснюється за допомогою ринкової конкуренції і не існує іншого способу інформувати індивідів про те, куди кожен з них повинен спрямувати свої зусилля, щоб його вклад у створення сукупного продукту був максимальним. У контексті дослідження поняття «соціалістична справедливість» він зазначає про признание ним деяких цінностей, які широко впроваджувалися соціалістами, при цьому не вважав, що поняття «соціалістична справедливість» відображає якийсь можливий стан справ або хоча б взагалі має зміст. За його твердженням абсолютно неможливо, щоб керівний розум займався усім одноосібно, але уряди уникають залежності свого народу від ввезення певних життєво важливих продуктів харчування.

Не говорячи прямо про хибність соціалізму в частині не врахування ним ролі приватної форми власності у розвитку соціально-економічного устрою країни дослідник посилається на результати дослідження А. Сміта, який стверджував, що кожна людина, відповідно до місцевих умов, може більш краще, ніж це зробив замість нього будь-який інший державний діяч, стверджувати про те, до якого роду промисловості вкласти свій капітал, і

продукція якої промисловості може володіти найбільшою вартістю [9].

Підтвердженням цього є результативність еволюційно-історичного розвитку економіко-виробничих відносин в економічно розвинутих країнах світу, яка ґрунтується на тому, що економічне підприємництво потребує досконального знання тисячі дрібниць, тільки для тих хто зацікавлений в цих знаннях. Цілком логічним є використання Ф. Хайека твердження Карла Менгера про те, що «власність... нерозривна з людським господарством в його суспільній формі» [10].

За висловленням Людвіга Мізеса, «ідея соціалізму в один і той же час грандіозна і проста... У самому ділі, можна сказати, що це одне із самих честолюбних породжень людського духу...Вона настільки приголомшлива, наскільки зухвала, що правомірно викликала найвеличніше захоплення. Ми не маємо права недбало відкинути соціалізм в сторону, ми повинні спростовувати його, якщо хочемо спасти світ від варварства» [7]. Не вдаючись до детального та поглибленого дослідження по суті висловленого зазначимо лише те, що дослідник спонукає до думки, що соціалізм асоціюється з варварством. Відповідно тлумачного словника, «варварство (варвар) – низький ступінь культурного розвитку, неучт-во, грубість, неосвіченість, невихованість, нелюдськість, безжальне ставлення до культурних цінностей» [8].

Л. Мізес наголошує на тому, що соціалістичне суспільство не має ніякого методу економічного розрахунку: неможливо визначити, яку саме частку виробничих благ приписати різним комплементарним факторам виробництва, тоді як у системі ринкової економіки дуалізм ринку і влади держави «стримувати і примушувати» допускаються різні ідеї [7]. За визначенням В. Макаренка, «соціалістична держава – і в цьому полягає іронія історії – стала сукупним експлуататором. Не тільки природи..., а й людей» [6]. На думку І. Лукінова, заяви, що соціалізм несумісний з ринком, нічого спільного з економічною наукою не має. Він відстоював ідею регулювального впливу держави і стимулюючої дії ринкової конкуренції (тобто через синтез стихійно-ринкового і свідомо державного

регулювання суперечливих суспільно-економічних процесів) [5]. За твердженням політичного оглядача Отто Лаціса, «історична свідомість не повинна бути ні комуністичною, ні антикомуністичною. Вона має бути історичною, тобто такою, що опирається на знання і розуміння фактів у всій повноті. І лише розуміння своїх коренів зробить суспільство суспільством, а не конгломератом ворогуючих фракцій» [4].

Відповідно до цього в процесі дослідження встановлюємо, що в Українській РСР, як і в цілому в СРСР, господарський механізм залишався практично малоелементним і базувався на директивному, глобальному планово-централізованому управлінні, починаючи від єдиного народногосподарського комплексу і закінчуючи окремими господарськими суб'єктами. До 1991 року фактично соціалістична система господарювання в СРСР залишалася державно-плановою економікою. У цій системі держава виступала монопольним власником землі і усіх виробничих одиниць (окрім колгоспів і особистих підсобних господарств населення). Тут держава не просто втручалася в економіку, але й мала функції власника (господаря).

У соціалістичній економіці державний механізм регулювання народногосподарського комплексу, оскільки не передбачав приватної форм власності, посідав пріоритетні позиції. Держава за допомогою розгалуженої системи органів державного управління і партійного апарату розв'язувала ті самі проблеми, що вирішував ринок у товарному господарстві. Відмінність полягає в тому, що ринок робить це стихійно, автоматично і демократично, а державне управління – свідомо, директивно і не демократично. На противагу ринковим принципам останні у соціалістичній економіці не працювали: взагалі не було підприємницького середовища як такого та повноцінних ринкових відносин, що обмежувало дію механізму ринку як регулятора виробництва. Господарську діяльність повністю регулювала держава в особі Ради Міністрів СРСР та Держплану методом директивного планування. Економічна діяльність у соціалістичній системі інтегрувалася, узгоджувалася переважно за допомогою дії механізму

державної бюрократичної координації, її найважливішими методами були накази, розпорядження, постанови, що ретранслявались зверху до низу, тобто за ієрархічною градацією. Наказ більш високого рівня управління віддавався підпорядкованому керівникові, використовуючи при цьому матеріальні й моральні стимули, а нерідко – і примус.

Інститути саморегулювання і саморозвитку, які властиві країнам з ринковою економікою, в республіці не працювали, оскільки була відсутня приватна власність та економічна і юридична самостійність виробників; функції ринку виконували державні й частково партійні органи управління, які здійснювали організацію і управління економікою переважно командно-адміністративними методами. У період «застою» (70–80 років ХХ століття) керівництво СРСР виявило безпорадність у розв'язанні завдань піднесення народного добробуту. Звідси хронічний дефіцит, спекуляції, крадіжки та безпрецедентне зростання тіньової економіки (фактично – підпільного капіталістичного виробництва).

«Перебудова» з другої половини 80-х років покликана була вивести країну з глухого кута «казарменного механізму». Створення командно-бюрократичної системи управління, ігнорування специфічних інтересів регіонів, засилля бюрократизму спричинили затискування ініціативи і самостійності не тільки трудових колективів, а й окремих регіонів держави. Апарат управління привласнив собі право вільного (самовільного) розпорядження усією масою додаткової вартості, виробленої суспільством. Водночас суспільство було позбавлене права вирішувати питання про способи та пропорції розподілу інвестиційних та споживчих фондів, у тому числі й у міжнародному аспекті. Зміцнення Радянського Союзу розглядалося як тотожне будівництву нового суспільства. Завдання форсованої індустріалізації та мілітаризації СРСР в частині його зміцнення стали фактором, який забезпечував і зміцнення авторитарно-бюрократичного режиму [3; 6].

На кінець 1991 року за результатами економічного стану колишніх радянських республік Україна визначалася як країна, що має найкращі та найвагоміші можливості набути

стабільності в соціально-економічному розвитку. Держава з населенням у 52 млн чол. була найбільшою республікою після Російської Федерації. Власне ця обставина виступила основою сподівання на швидке встановлення економічних та інших зв'язків з європейськими країнами. За економіко-виробничим потенціалом Україна успадкувала значну частину непропорційно розділеного промислового потенціалу колишнього Радянського Союзу: у 1989 році Україна виробляла 34% – сталі, 46% – чавуну, 36% – телевізорів та 53% – цукру до загальносоюзних показників. У певній частині такі показники створювали ілюзію, що Україна є багатою країною, яка здатна до самостійного ведення господарського комплексу держави та співпраці з європейськими та іншими країнами світу. У 1990 році Україна експортувала товарів колишнім республікам Радянського Союзу на суму 38,3 млрд карб., імпортувала – на 39,0 млрд карб. Торговельний дефіцит України в реальних цінах в 1990 році склав 7,0 млрд карб. і цей показник після втрати цілісності Радянського Союзу для країни почав швидко і невпинно зростати. Ускладнювало ситуацію те, що більшість експорту становила продукція важкої промисловості, а лівову частину імпорту складали російська нафта та газ [3].

Тут в певній мірі можна стверджувати про те, що в період 1985–1991 років Україною в складі СРСР не досягнуто мети задекларованого курсу на перебудову соціально-економічного устрою держави, тобто вона не реалізувала здатність до організації самостійного ведення господарського комплексу та встановити економічні та інші зв'язки з європейськими та іншими країнами.

Вищерозглянуте дозволяє стверджувати про наступне:

- по-перше, історичний досвід розвитку цивілізації переконливо свідчить, що за ідеологічними принципами соціалізм не має можливості існувати та функціонувати у динамічному розвитку світового суспільства, оскільки задекларовані ним цілі фактично є недосяжними і залишаються лише задекларованими, а «соціалістична справедливість» за своїм змістом не відповідає дійсному стану справ у розподіленні доходів і ґрунтується на очевидних хибних підставах;
- по-друге, тоталітарні принципи державного управління засуджуються на рівні суспільної свідомості, а система господарювання за державно-плановою економікою виклю-

чаючи приватну форму власності на відміну від капіталістичної (розуміємо ринкової) не спроможна до розв'язання завдань з піднесення народного добробуту;

- по-третє, не врахування об'єктивних законів розвитку світових економічних відносин унеможлиблює сам факт існування соціалістичного стану виробництва, оскільки позбавляє суспільство його права вирішувати питання способів та пропорцій розподілу інвестиційних та споживчих доходів; не передбачає розвитку ініціативи та самостійності діяльності трудових колективів підприємств та регіонів держав, що в свою чергу призводить до згортання його діяльності та існування.

Список використаних джерел

1. Вдовенко Н. М. Еволюція теоретичних поглядів на державне регулювання розвитку аграрного сектору / Н. М. Вдовенко // Механізм регулювання економіки. Міжнар. наук. ж-л. Сум ДУ. — № 3 (57). — Суми, 2012. — С. 115—125.
2. Журавльов О. В. Держава в трансформації економічних систем Центральної і Східної Європи / О. В. Журавльов / Міжнар. наук.-практ. конф. [«Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації»], (31 жовтня 2014 р., м. Миколаїв). — С. 17—19.
3. Кремінь В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремінь,

Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко. — К. : ARC-UKRAINE, 1996. — 793 с.

4. Лацис О. Когда умер Сталин? / О. Лацис // Извещения. — 1993. — 3 марта. — С. 2.
5. Лукинов І. І. Вибрані твори / І. І. Лукинов. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — Кн. 1. — 816 с.
6. Макаренко А. П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: [монографія] / А. П. Макаренко. — К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. — 636 с.
7. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М. : Экономика, 2000. — 878 с.
8. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. — Том 1; Т. 3. — К. : Аконтінт, 1999. — 910 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. М. Смит. — М. : ЭКСМО, 2007. — 960 с.
10. Хайек Ф. А. Пагубная самодетельность. Ошибки социализма // Ф. А. Хайек ; пер. с англ. Е. Осиновой ; под. ред. Е. Гордеевой. — М. : Новости, 1992. — 304 с.
11. Хомутовська І. І. Соціально-економічне становлення Миколаївської області в роки «перебудови» / І. І. Хомутовська // Зб. наук. прак. міжнар. конф. [«Формування підґрунтя для державного розвитку: роль науки»] (29 листопада 2014, м. Київ). — К. : Центр наукових публікацій, 2014. — С. 40—43.

I. KISHCHAK, I. KHOMUTOVSKA

Mykolaiv

EVALUATION OF SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF SOCIALISM IN THE HISTORICAL ASPECT

A retrospective analysis using ideological approaches to the determination of the formation representations of definitions of the term "socialism" and social-economic development Ukrainian SSR during «restructuring» in the Soviet Union are conducted in the article, given the rationale for the use of multi-vector in understanding the essential of socialism. The different approaches to the understanding of a socialist country are defined in the article; it was possible to correlate these approaches to understanding the process of formation and socio-economic development of the Ukrainian SSR at the time of «restructuring» in the Soviet Union.

Keywords: socialism, social-economic development, Ukrainian SSR, socialist state, «restructuring».

И. Т. КИЩАК, И. И. ХОМУТОВСКАЯ

г. Николаев

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ СОЦИАЛИЗМА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье проведено ретроспективный анализ с использованием идеологических подходов формирования представлений к определению дефиниций термина «социализм» и социально-экономического развития Украинской ССР во время «перестройки» в составе Советского Союза, дано обоснование необходимости использования разновекторности в осмыслении сущности природы социализма. В статье определены разные подходы к пониманию социалистической страны, это позволило скоррелировать данные подходы для понимания процесса становления и социально-экономического развития Украинской ССР во время «перестройки» в составе Советского Союза.

Ключевые слова: социализм, социально-экономическое развитие, Украинская ССР, социалистическая страна, «перестройка».

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2015